

cess Contamination. In: Processing of Poultry. Ur. G. C. Mead. Elsevier Science Publishers Ltd., 183-220.

Mioković, B., B. Njari, L. Kozačinski, N. Zdolec (2004): Utjecaj postupaka uzorkovanja na mikrobiološku ispravnost namirnica animalnog porijekla. Meso IV, 6, 46-49.

Moore, J. E., T. S. Wilson, D. R. A. Wareing, T. J. Humphrey, P. G. Murphy (2002): Prevalence of thermophilic Campylobacter spp. in ready-to-eat foods and raw poultry in Northern Ireland. Journal of Food Protection 65, 1326-1328.

Olson, V. M., B. Swaminathan, D. E. Pratt, W. J. Stadelman (1981): Effect of five cycle rapid freeze – thaw treatment in conjunction with various chemicals for the reduction of Salmonella typhimurium. Poultry Science 60, 1822-1826.

Pettersen, M. K., M. B. Mielnik, T. Eie, G. Skrede, A. Nilsson (2004): Lipid oxidation in frozen, mechanically deboned turkey meat as affected by packing parameters and storage conditions. Poultry Science 83, 1240-1248.

Pikul, J., A. Niewiarowicz, J. Kijowski (1983): Influence of antioxidants on stability of mechanically deboned, frozen poultry meat. Fleischwirtschaft 63, 960-964.

Peplow, M. O., M. Correa-Prisant, M.E. Stebbins, F. Jones, P. Davies (1999): Sensitivity, specificity, and predictive values of three Salmonella rapid detection kits using fresh and frozen poultry environmental samples versus those of standard plating. Applied and Environmental Microbiology 65, 1055-1060.

Schantz, E. J., E. A. Johnson (1992): Properties and use of botulinum toxin and other microbial neurotoxins in medicine. Microbiological Reviews 56, 80-89.

Sheridan, J. J. (1997): The effect of freezing on the survival of pathogens in different meat types and the effect of varying lean fat ratios. Hygiene review, The Society of Food Hygiene and Technology.

Smith, M. G. (1995): Survival of E. coli and Salmonella after chilling and freezing in liquid media. Journal of Food Science 60, 509-512.

Stead, D., S. F. Park (2000): Roles of Fe superoxide dismutase and catalase in resistance of Campylobacter coli to freeze – thaw

stress. Applied and Environmental Microbiology 66, 110-3112.

Stern, N. J. (1985): Enumeration and reduction of Campylobacter jejuni in poultry and red meats. Journal of Food Protection 48, 606-610.

Thévenot, D., M. L. Delignette-Muller, S. Christieans, C. Vernozy-Rozand (2005): Prevalence of Listeria monocytogenes in 13 dried sausage processing plants and their products. International Journal of Food Microbiology 102, 85-94.

Varnam, A., J. M. Sutherland (1995): Meat and products - technology, chemistry and microbiology. Vol. 3, Chapman Hall. London.

Willayat, M. M., G. N. Sheikh, R. Ahmed, G. Das (2006): Isolation of Salmonella serotypes from fresh and frozen chicken. Indian Veterinary Journal 83, 1253-1255.

Zhao, T., G. O. I. Ezeike, M. P. Doyle, Y.-C. Hung, R. S. Howell (2003): Reduction of Campylobacter jejuni on poultry by low-temperature treatment. Journal of Food Protection 66, 652-655.

Živković, J. (1989): Značenje Salmonella spp u proizvodnji i ocjeni higijenske ispravnosti mesa peradi. Tehnologija mesa 31, 32-36.

Živković, J., B. Mioković, B. Njari (1998): Occurrence and control of Listeria spp. in ready-cooked meals prepared with chicken meat. Fleischwirtschaft 78, 798-800.

Živković, J. (pripremio i dopunio M. Hadžiosmanović) (2001): Higijena i tehnologija mesa. I dio. Veterinarsko-sanitarni nadzor životinja za klanje i mesa. "Orbis" Zagreb. 147-157.

* Rad je izvadak iz diplomskog rada Miroslava Jagice, dr. vet. med. (mentor prof. dr. sc. Lidija Kozačinski, komentor dr. sc. Nevijo Zdolec).

* Rad na projektima financiranima od Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa RH projekti broj 053-0531854-1851 i 053-0531854-1853.

Prispjelo / Received: 28.9.2007.

Prihvaćeno / Accepted: 5.10.2007. ■

ARCOBACTER SPP.

Filipović¹, I., Benussi-Skukan², A., N. Zdolec¹

SAŽETAK

Bakterije roda *Arcobacter* pripadaju porodici *Campylobacteriaceae*, no od *Campylobacter* vrsta razlikuje se po

sposobnosti rasta na 15 °C i u aerobnim uvjetima. Ove bakterije izolirane su iz oboljelih životinja, ljudi, ali i s trupova životinja nakon klaoničke obrade, te svježeg mesa,

¹ Ivana Filipović, dr.vet.med., znanstvena novakinja-asistentica; dr. sc. Nevijo Zdolec, znanstveni novak – viši asistent, Veterinarski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zavod za higijenu i tehnologiju animalnih namirnica, Heinzelova 55, Zagreb

² Mr. sc. Andrea Benussi Skukan, Voditelj odjela za mikrobiološku kontrolu namirnica i predmeta opće uporabe Centar za kontrolu namirnica Prehrambeno-biotehnološkog fakulteta, Zagreb, Jagićeva 31

kao i vode. Farmske životinje, posebice perad, smatraju se rezervoarima bakterije. Razvijene su različite mikrobiološke metode za izolaciju *Arcobacter* spp., ali standardni protokol još uvijek ne postoji. Za brzu i specifičnu identifikaciju osnovane su metode bazirane na DNA. Iako su faktori virulencije i patogenost *Arcobacter* spp. i dalje predmet ispitivanja, potrebno je razviti mjere za eliminaciju ovog hazarda iz prehrambenog lanca.

Ključne riječi: *Arcobacter* spp., izolacija

UVOD

Bakterije roda *Arcobacter* su Gram-negativni, lagano zavijeni i pokretni mikroorganizmi. *Arcobacter* spp. prvi puta je izoliran iz abortiranih fetusa svinja i goveda (Ellis i sur., 1977, 1978), te se smatrao aerotolerantim kampilobakterom. Zbog svojih fenotipskih i filogenetskih sličnosti s kampilobakterom, rod je danas svrstan u porodicu *Campylobacteriaceae*. Svojstva po kojima se može razlikovati od *Campylobacter* spp. su sposobnost rasta u aerobnim uvjetima te na niskim temperaturama (od 15 do 25 °C) (Vandamme i De Ley 1991). Rod *Arcobacter* za sada čine tri patogene vrste: *Arcobacter butzleri*, *Arcobacter cryaerophilus* (grupe 1A i 1B) te *Arcobacter skirrowii* (Vandamme i sur., 1991; Donachie i sur., 2005). *Arcobacter cibarius*, izoliran je s trupova brojlera (Houf i sur., 2005), ali njegov status kao potencijalno patogene bakterije tek treba biti utvrđen (Houf i sur., 2005; Son i sur., 2007). Nepatogene vrste *Arcobacter nitrofigilis* i *Arcobacter halophilus* izolirane su iz okoliša i još uvijek nisu utvrđene u ljudima ili životinjama (Donachie i sur., 2005; Van Driessche i Houf, 2007).

Dok su bakterije roda *Campylobacter* kao jedan od glavnih patogena koji se prenose hranom, obično povezane s peradi, tek u zadnjem desetljeću usmjerena je pažnja i na bakterije roda *Arcobacter* kao na potencijalno patogene vrste.

PREVALENCIJA

Arcobacter spp. povezan je s različitim oboljenjima stoke, kao što su abortus, mastitis i enteritis (Skirrow, 1994; On i sur., 2002), no bakterije su izolirane i iz fecesa zdravih životinja i to mliječnih krava, svinja, ovaca i konja (Kabeya i sur., 2003.; Van Driessche i sur. 2003, 2005; Öngör i sur. 2004, Lehner i sur., 2005). *Arcobacter* spp. također je povezivan s enteritisom i bakterijemijom u ljudi (On i sur., 2002; Hsueh

i sur., 1997.; Engberg i sur. 2000; Wybo i sur. 2004), a rijetko je detektiran u krvnim uzorcima pacijenata s cirozom jetre ili akutnom gangrenoznom upalom slijepog crijeva (Yan i sur., 2000; Lau i sur. 2002). *Arcobacter butzleri* najčešće se povezuje s bolestima u ljudi kao što su enteritis, teška dijareja, septikemija i bakterijemija (Vandamme i sur., 1992; Lau i sur., 2002). Prema nedavnim istraživanjima provedenim u Belgiji i Francuskoj, *A. butzleri* identificiran je kao četvrta najčešća vrsta iz porodice *Campylobacteriaceae* izolirana iz uzoraka stolice ljudi (Vandenberg i sur., 2004; Prouzet-Mauléon i sur. 2006). Postoje pretpostavke da kontaminirana voda i meso igraju važnu ulogu u prijenosu ovih bakterija (Rice i sur., 1999; Lehner i sur. 2005). Iako tek treba potvrditi način prijenosa bakterije hranom animalnog podrijetla i njezin značaj u infekcijama ljudi, smatra se da su rukovanje sirovim mesom, unakrsna kontaminacija i konzumacija nedovoljno toplinski obrađenih mesnih proizvoda najvjerojatniji putovi infekcije (Lehner i sur., 2005). Naime, *Arcobacter* vrste izolirane su iz različitih namirnica animalnog podrijetla kao što su meso peradi, svinjetina, govedina, ali i iz vode (Ridsale i sur., 1998; Houf i sur., 2002; Kabeya i sur., 2004.; Morita i sur., 2004, Rivas i sur., 2004). Ispitivanja su pokazala da je *Arcobacter* spp., a posebno *A. butzleri* češće izoliran iz piletine nego iz crvenog mesa (Wesley, 1996; Corry i Atabay, 2001), što dovodi do zaključka da bi perad mogla biti značajan rezervoar ove bakterije (Wesley i Baetz, 1999). Houf i sur. (2002) utvrdili su u 95% istraživanih uzoraka kože vrata brojlera (nakon evisceracije i hlađenja) arkobaktere, dok su ih Son i sur. (2007) utvrdili u 55,1 % trupova brojlera, od čega je 79,1 % činio *A. butzleri*, a 18,6 % *A. cryaerophilus* 1B. Do kontaminacija svinjetine i govedine vjerojatno dolazi tijekom klanja i to fekalnom kontaminacijom, dok kod peradi nema dokaza o prisutnosti arkobaktera u intestinalnoj mikroflori (Houf i sur., 2002 a,b). Kabeya i sur. (2003) su uspjeli izolirati arkobaktere iz 14,5 % uzoraka kloakalnih brisova pilića, dok to nije slučaj u drugim istraživanjima (Atabay i sur., 1998; Houf i sur. 2002; Aydin i sur., 2007). Zbog navedenog smatra se da do kontaminacije trupova brojlera dolazi nakon klanja, a ne primarnom kontaminacijom životinja (Atabay i Corry, 1997). Istraživanje van Driesschea i

Houfa (2007), otkrilo je da je *A. butzleri* dominantna vrsta u fecesu svinja, za razliku od trupova na kojima su dominirali *A. cryaerophilus*, a razlog ovoj pojavi tek treba biti utvrđen. U svom istraživanju autori nisu utvrdili vidljivu fekalnu kontaminaciju. Voda koja se koristi prilikom klaoničke obrade svinja ne može se isključiti kao potencijalni izvor kontaminacije, kao što je već i utvrđeno istraživanjem kontaminacije brojlera (Houf i sur., 2002; Gude i sur., 2005). Osim s trupova, autori su izolirali arkobaktere i iz usitnjenog odnosno mljevenog svinjskog mesa u količini manjoj od 100 CFU/g.

Izvršteno je da *A. butzleri* i *A. cryaerophilus* perzistiraju u klaonicama i prerađivačkoj industriji mesa na površinama opreme i u okolišu, čak i nakon čišćenja i dezinfekcije (Houf i sur., 2002; Houf i sur., 2003; Gude i sur., 2005). No, kontaminacija pilećih trupova preko same opreme za klanje ne može objasniti visok razina kontaminacije (log 2-log 3/ g kože vrata) koji je utvrđen u Belgiji na proizvodima od peradi (Houf i sur., 2003). Vjerojatno je ta kontaminacija dodatno uzrokovana drugim nepoznatim izvorom (Lehner i sur., 2005).

PATOGENEZA I FAKTORI VIRULENCIJE

Iako je utvrđena povezanost ovih bakterija s oboljenjima u ljudi, njihova uloga u patogenezi bolesti nije jasna (Houf i sur., 2001b). Sve do danas, znanje o mehanizmima patogenosti arkobaktera ili o potencijalnim faktorima njegove virulencije, još je nedostavno te je još uvijek pitanje je li sposobnost adhezije nužna u patogenezi. Houf i Stephan (2007) utvrdili su u 4 od ukupno 7 ispitivanih sojeva *A. cryaerophilus*, sposobnost adhezije na Hep-2 stanice i na stanice karcinoma kolona linije Caco-2 (2 najčešća modela za ispitivanje interakcije bakterija s ljudskim stanicama). U svom istraživanju navedeni autori su izolirali arkobaktere iz 1,4 % ispitivanih uzoraka stolice zdravih ljudi u količini manjoj od 100 CFU/g (izolacija je zahtijevala prethodno obogaćenje). Svi izolati identificirani su kao *A. cryaerophilus*.

Johnson i Murano (2002) koristili su PCR metodu kako bi pretražili izolate *Arcobacter* spp. iz piletine, stoke, vode te fecesa ljudi, na prisutnost gena za CDT (cytolethal distending toxin), no nije bilo pozitivnih izolata, ali je opažena toksičnost na HeLa i

INT407 stanice. Villarruel-Lopez i sur. (2003) istraživali su citotoksični učinak *Arcobacter* izolata iz mesa u maloprodaji, te je dokazan utjecaj na Vero stanice u vidu elongacije stanica, proizvodnje enterotoksina, te induciranja tvorbe vakuole u stanicama.

RAST, PREŽIVLJAVANJE I INAKTIVACIJA

Arcobacter spp. raste u mikroaerofilnim i aerobnim uvjetima. *A. butzleri* raste na temperaturama između 15 i 37 °C, u uvjetima pH između 5,0 i 8,5, s optimalnim rastom na 30 °C i pH između 6,0 i 8,0 (Hilton i sur., 2001). Ispitivan je utjecaj konzervansa na njihov rast te je utvrđeno da su u koncentracijama od 0,5 %, 1,0 % i 2,0 %, mliječna i limunska kiselina inhibirale rast *A. butzleri*, dok je 2 %-tni Na-laktat učinkovit u inhibiciji rasta tijekom 8 sati inkubacije, ali ne i tijekom dužeg perioda (Phillips, 1999). Nizin inhibira rast ove bakterije tijekom 5 sati. Kratkoročan tretman s EDTA i tri-natrij-fosfatom, učinkovit je u redukciji preživljavanja *A. butzleri* u čistim kulturama (Phillips i Dugan, 2001).

IZOLACIJA I IDENTIFIKACIJA

U identifikaciji *Arcobacter* spp. koriste se tradicionalne mikrobiološke metode, koje obično uključuju postupak obogaćenja u aerobnom uvjetima na 25 °C kroz 48 sati, te rast i identifikaciju kolonija na selektivnom agaru (Houf i sur., 2001a; Scullion i sur., 2004; Lehner i sur., 2005). Još uvijek nema standardnog protokola za izolaciju ovih bakterija, iako je objavljen veliki broj studija o razvoju i usporedbi različitih medija za izolaciju arkobaktera u piletini (Johnson i Murano, 1999; Houf i sur., 2001; Eifert i sur., 2003; Scullion i sur. 2004), svinjetini (Collins i sur., 1996; Ohlendorf i Murano, 2002) i govedini (de Boer i sur., 1996; Golla i sur., 2002). Komercijalno su dostupni *Arcobacter* bujon (*Arcobacter broth* - AB), i cefoperazone, amphotericin i teicoplanin (CAT) dodatak za izolaciju (Atabay i Corry, 1998; Atabay i sur. 2003; Gonzales i sur. 2000). No, ovaj dodatak nije se pokazao sasvim učinkovitim budući da postoje izvještaji o otežanom raspoznavanju tipičnih kolonija zbog rasta kontaminirajuće mikroflore (Houf i sur., 2000; Rivas i sur., 2004). Osim CAT agara komercijalno je dostupan i charcoal cefoperazone, deoxycolate agar (CCDA) za izolaciju *A. butzleri* (www.oxid.com). Son i sur.

(2007) utvrdili su kombinaciju Houf broth (Houf i sur., 2001) i CVA (cefoperazone, vancomycin, amphotericin B) agara (Collins i sur., 1996) zadovoljavajućim za izolaciju ovih bakterija. Tijekom zadnjih godina razvile su se DNA metode za identifikaciju pojedine vrste unutar roda *Arcobacter* (Gonzales i sur., 2000; Moreno i sur., 2003). Opisana je metoda multiplex PCR (m-PCR) za simultanu detekciju i identifikaciju različitih arkobaktera (Houf i sur., 2000). Elektroforeza u pulsirajućem polju (pulsed-field gel electrophoresis - PFGE) također se može koristiti za genotipizaciju *Arcobacter* spp. (Rivas i sur., 2004). Brightwell i sur. (2007) razvili su metodu real-time PCR za *A. butzleri* i *A. cryaerophilus*, s pojačanom osjetljivošću za 2 log u usporedbi s multiplex PCR testom, pri čemu je minimalni nivo detekcije manji od 10 CFU po PCR reakciji.

ZAKLJUČAK

Posljednjih godina sve je više istraživanja o prevalenciji ali i patogenosti *Arcobacter* spp. Unatoč tome još uvijek se nedovoljno zna o putovima širenja ovih bakterija, kao i patogenosti te faktorima virulencije. No dosadašnja istraživanja upućuju na neophodnost smanjenja kontaminacije trupova tijekom klaoničke obrade kako bi se smanjio rizik od oboljevanja ljudi. Stoga je održavanje higijene u klaoničkim objektima od iznimne važnosti, kao i primjena GMP te HACCP sustava. Razvoj primjerenih kontrolnih mjera za smanjenje odnosno eradicaciju *Arcobacter* spp. u proizvodnji, preradi te maloprodaji zaslužuje punu pažnju i zahtijeva daljnja istraživanja.

SUMMARY

ARCOBACTER SPP.

Arcobacter species belong to the family Campylobacteriaceae; ability to grow at 15 °C and aerobically distinguishes them from Campylobacter species. *Arcobacter* spp. have been isolated from many sources (ill animals, humans, carcasses after slaughter, raw meat and water). Farm animals, especially poultry are significant reservoir of *Arcobacter* spp. Different culture-based methods have been developed for isolation, but standard protocol has not been established. DNA-based assays have been established for rapid and specific identification of *Arcobacter* spp. Although virulence factors and pathogenicity need further studies, it is necessary to develop measures for

eradication of *Arcobacter* spp. from the food chain.

LITERATURA

- Atabay H.I., J.E. Corry (1997):** The prevalence of campylobacters and arcobacters in broiler chickens. *J. Appl. Microbiol.* 83, 619–626.
- Atabay H.I., J.E. Corry (1998):** Evaluation of a new arcobacter enrichment medium and comparison with two media developed for enrichment of *Campylobacter* spp. *Int. J. Food Microbiol.* 41, 53–58.
- Atabay H.I., F. Aydin, K. Houf, M. Sahin, P. Vandamme (2003):** The prevalence of *Arcobacter* spp. on chicken carcasses sold in retail markets in Turkey, and identification of the isolates using SDS-PAGE. *Int. J. Food Microbiol.* 81, 21–28.
- Aydin F., K.S. Gumussoy, H.I. Atabay, T. İça, S. Abay (2007):** Prevalence and distribution of *Arcobacter* species in various sources in Turkey and molecular analysis of isolated strains by ERIC-PCR. *Journal of Applied microbiology* 103, 27–35.
- Brightwell, G. E. Mowat, R. Clemens, J. Boerema, D.J. Pulford, S. L. On (2007):** Development of a multiplex and real time PCR assay for the specific detection of *Arcobacter butzleri* and *Arcobacter cryaerophilus*. *Journal of Microbiological Methods* 68, 318–325.
- Collins C.I., I.V. Wesley and E.A. Murano (1996):** Detection of *Arcobacter* spp. in ground pork by modified plating methods. *J. Food Prot.* 59, 448–452.
- Corry, J.E.L., H.I. Atabay (2001):** Poultry as a source of *Campylobacter* and related organisms. *Journal of Applied Microbiology* 90, 96S–114S.
- de Boer E., J.J. Tilburg, D.L. Woodward, H. Lior, W.M. Johnson (1996):** A selective medium for the isolation of *Arcobacter* from meats. *Lett. Appl. Microbiol.* 23, 64–66.
- Donachie S.P., J.P. Bowman, S.L.W. On, M. Alam (2005):** *Arcobacter halophilus* sp. nov., the first obligate halophile in the genus *Arcobacter*. *Int J Syst Evol Microbiol* 55, 1271–1277.
- Eifert J.D., R.M. Castle, F.W. Pierson, C.T. Larsen, C.R. Hackney (2003):** Comparison of sampling techniques for detection of *Arcobacter butzleri* from chickens. *Poultry Science* 82, 1898–1902.
- Ellis W.A., S.D. Neill, J.J. O'Brien, H.W. Ferguson, J. Hanna (1977):** Isolation of *Spirillum/Vibrio*-like organisms from bovine fetuses. *Vet. Rec.* 100, 451–452.
- Ellis, W.A., Neill, S.D., O'Brien, J.J. and Hanna, J. (1978):** Isolation of spirillum-like organisms from pig foetuses. *The Veterinary Record* 102, 106.
- Engberg J., S.L.W. On, C.S. Harrington, P. Gerner-Smidt (2000):** Prevalence of *Campylobacter*, *Arcobacter*, *Helicobacter*, and *Sutterella* spp. in human fecal samples as estimated by a reevaluation of isolation methods for campylobacters. *Journal of Clinical Microbiology.* 38, 286–291.
- Golla S.E., E.A. Murano, L.G. Johnson, N.C. Tipton, E.A. Cureington, J.W. Savell (2002):** Determination of the occurrence of *Arcobacter butzleri* in beef and dairy cattle from Texas by various isolation methods. *J. Food Prot.* 65, 1849–1853.
- Gonzalez I., T. Garcia, A. Antolin, P.E. Hernandez, R. Martin (2000):** Development of a combined PCR-culture technique for the rapid detection of *Arcobacter* spp. in chicken meat. *Lett. Appl. Microbiol.* 30 207–212.

- Gude A., T.J. Hillman, C.R. Helps, V.M. Allen and J.E. Cory (2005):** Ecology of Arcobacter species in chicken rearing and processing. *Lett. Appl. Microbiol.* 41, 82–87.
- Hilton C.L., B.M. Mackey, A.J. Hargreaves, S.J. Forsythe (2001):** The recovery of Arcobacter butzleri NCTC 12481 from various temperature treatments. *Journal of Applied Microbiology* 91, 929–932.
- Houf K., A. Tuteneel, L. De Zutter, J. Van Hoof, P. Vandamme (2000):** Development of a multiplex PCR assay for the simultaneous detection and identification of Arcobacter butzleri, Arcobacter cryaerophilus and Arcobacter skirrowii. *FEMS Microbiol. Lett.* 193, 89–94.
- Houf K., L.A. Devriese, L. De Zutter, J. Van Hoof and P. Vandamme (2001a):** Development of a new protocol for the isolation and quantification of Arcobacter species. *International Journal of Food Microbiology* 71, 189–196.
- Houf K., L.A. Devriese, L. De Zutter, J. Van Hoof and P. Vandamme (2001b):** Susceptibility of Arcobacter butzleri, Arcobacter cryaerophilus, and Arcobacter skirrowii to antimicrobial agents used in selective media. *J. Clin. Microbiol.* 39 (2001), 1654–1656.
- Houf K., L. De Zutter, J. Van Hoof, P. Vandamme (2002):** Occurrence and distribution of Arcobacter species in poultry processing. *J. Food Prot.* 65, 1233–1239.
- Houf K., L. De Zutter, B. Verbeke, J. Van Hoof, P. Vandamme (2003):** Molecular characterization of Arcobacter isolates collected in a poultry slaughterhouse. *Journal of Food Protection* 66, 364–369.
- Houf K., S.L.W. On, T. Coenye, J. Mast, J. Van Hoof, P. Vandamme (2005):** Arcobacter cibarius sp. nov., isolated from broiler carcasses. *International Journal of Systematic and Evolutionary Microbiology* 55, 713–717.
- Houf K., Stephan R. (2007):** Isolation and characterization of the emerging foodborne pathogen Arcobacter from human stool. *Journal of Microbiological Methods* 68, 408–413.
- Hsueh P.R., L.J. Teng, P.C. Yang, S.K. Wang, S.C. Chang, S.W. Ho, W.C. Hsieh, K.T. Luh (1997):** Bacteremia caused by Arcobacter cryaerophilus 1B. *J. Clin. Microbiol.* 35, 489–491.
- Johnson L.G., E.A. Murano (1999):** Development of a new medium for the isolation of Arcobacter spp. *J. Food Prot.* 62, 456–462.
- Kabeya H., S. Muruyama, Y. Morita, M. Kubo, K. Yamamoto, S. Arai, T. Izumi, Y. Kobayashi, Y. Katsube, T. Mikami (2003):** Distribution of Arcobacter species among livestock in Japan. *Vet. Microbiol.* 93, 153–158.
- Kabeya, H., Maruyama, S., Morita, Y., Ohsuga, T., Ozawa, S., Kobayashi, Y., Abe, M., Katsube, Y. (2004):** Prevalence of Arcobacter species in retail meats and antimicrobial susceptibility of the isolates in Japan. *International Journal of Food Microbiology* 90, 303–308.
- Lau S.K., P.C. Woo, J.L. Teng, K.W. Leung, K.Y. Yuen (2002):** Identification by 16S ribosomal RNA gene sequencing of Arcobacter butzleri in a patient with acute gangrenous appendicitis. *J. Clin. Pathol., Mol. Pharmacol.* 55, 182–190.
- Lehner, A., T. Tasara, R. Stephan (2005):** Relevant aspects of Arcobacter spp. as potential foodborne pathogen. *International Journal of Food Microbiology* 102, 127–135.
- Moreno Y., S. Botella, J.L. Alonso, M.A. Ferrús, M. Hernández, J. Hernández (2003):** Specific detection of Arcobacter and Campylobacter strains in water and sewage by PCR and fluorescent in situ hybridization. *Appl. Environ. Microbiol.* 69, 1181–1186.
- Morita Y, S. Maruyama, H. Kabeya, S. Boonmar, B. Nimsuphan, A. Nagai, K. Kozawa, T. Nakajima, T. Mikami, H. Kimura (2004):** Isolation and phylogenetic analysis of Arcobacter spp. in ground chicken meat and environmental water in Japan and Thailand. *Microbiology and Immunology* 48, 527–533.
- Ohlendorf D.S., E.A. Murano (2002):** Prevalence of Arcobacter spp. in raw ground pork from several geographical regions according to various isolation methods. *J. Food Prot.* 65, 1700–1705.
- On S.L.W., T.K. Jensen, V. Bille-Hansen, S.E. Jorsal, P. Vandamme (2002):** Prevalence and diversity of Arcobacter spp. isolated from the internal organs of spontaneous porcine abortions in Denmark. *Vet. Microbiol.* 85, 159–167.
- Öngör H., B. Çetinkaya, M.N. Açıık, H.I. Atabay (2004):** Investigation of arcobacters in meat and faecal samples of clinically healthy cattle in Turkey. *Lett Appl Microbiol* 38, 339–344.
- Phillips C.A. (1999):** The effect of citric acid, lactic acid, sodium citrate and sodium lactate, alone and in combination with nisin, on the growth of Arcobacter butzleri. *Letters in Applied Microbiology* 29, 424–428.
- Phillips C.A., J. Duggan (2001):** The effect of EDTA and trisodium phosphate, alone and in combination with nisin, on the growth of Arcobacter butzleri in culture. *Food Microbiology* 18, 547–554.
- Prouzet-Mauléon, L. Labadi, N. Bouges, A. Ménard, F. Mégraud (2006):** Arcobacter butzleri : underestimated enteropathogen, *Emerging Infectious Diseases* 12, 307–309.
- Rice E.W., M.R. Rodgers, I.V. Wesley, C.H. Johnson, S.A. Tanner (1999):** Isolation of Arcobacter butzleri from ground water. *Lett. Appl. Microbiol.* 28, 31–35.
- Rindsale J.A., H.I. Atabay, J.E.L. Corry (1998):** Prevalence of campylobacters and arcobacters in ducks in abattoir. *J. Appl. Microbiol.* 85, 567–573.
- Rivas L., N. Fegan, P. Vanderlinde (2004):** Isolation and characterisation of Arcobacter butzleri from meat. *International Journal of Food Microbiology* 91 (1), 31–41.
- Scullion, R., C.S. Harrington, R.H. Madden (2004):** A comparison of three methods for the isolation of Arcobacter spp. from retail raw poultry in Northern Ireland. *Journal of Food Protection* 67, 799–804.
- Skirrow, M.B. (1994):** Diseases due to Campylobacter, Helicobacter and related bacteria. *Journal of Comparative Pathology* 111, 113–149.
- Son, I., M.D. Englen, M.E. Berrang, P.J. Cray, M.A. Harrison (2007):** Prevalence of Arcobacter and Campylobacter on broiler carcasses during processing. *International Journal of Food Microbiology* 113, 16–22.
- Vandamme P., J. De Ley (1991):** Proposal for a new family, Campylobacteraceae. *Int. J. Syst. Bacteriol.* 41, 451–455.
- Vandamme P., E. Falsen, R. Rossau, B. Hoste, P. Segers, R. Tytgat, J. De Ley (1991):** Revision of Campylobacter, Helicobacter and Wolinella taxonomy: emendation of generic descriptions and proposal of Arcobacter gen. nov. *Int. J. Syst. Bacteriol.* 41, 88–103.

Vandamme P., M. Vancanneyt, B. Pot, L. Mels, B. Hoste, D. Dewettinck, L. Vlaes, C. Van Den Burre, C. Higgins, J. Hommez, K. Kersters, J.P. Butzler, H. Goossens (1992): Polyphasic taxonomic study of the emended genus *Arcobacter* with *Arcobacter butzleri* comb. nov. and *Arcobacter skirrowii* sp. nov., an aerotolerant bacterium isolated from veterinary specimens. *Int. J. Syst. Bacteriol.* 42, 344–356.

Van Driessche E., K. Houf, J. Van Hoof, L. De Zutter, P. Vandamme (2003): Isolation of *Arcobacter* species from animal feces. *FEMS Microbiol. Lett.* 229, 243–248.

Van Driessche, E., K. Houf (2007): Characterization of the *Arcobacter* contamination on Belgian pork carcasses and raw retail pork. *International Journal of Food Microbiology* 118, 20–26.

Vandenberg O., A. Dediste, K. Houf, S. Ibekwem, H. Souayah, S. Cadranet, N. Douat, G. Zissis, J.P. Butzler, P. Vandamme (2004): *Arcobacter* species in humans. *Emerging Infectious Diseases* 10, 1863–1867.

Villarruel-Lopez A., M. Marquez-Gonzales, L.E. Garay-Martinez, H. Zepeda, A. Castillo, L. Mota de la Garza, E.A. Murano, R. Torres-Vitela (2003): Isolation of *Arcobacter* spp. from

retail meats and cytotoxic effects of isolates against Vero cells, *Journal of Food Protection* 66, 1374–1378.

Wesley V.W. (1996): *Helicobacter* and *Arcobacter* species: risks for foods and beverages. *J. Food Prot.* 59, 1127–1132.

Wesley I.V., A.L. Baetz (1999): Natural and experimental infections of *Arcobacter* in poultry. *Poultry science* 78, 536–545.

Wybo I., J. Breynaert, S. Lauwers, F. Lindenburg, K. Houf (2004): Isolation of *Arcobacter skirrowii* from a patient with chronic diarrhea. *Journal of Clinical Microbiology.* 42, 1851–1852.

Yan, J.J., W.C. Ko, A.H. Huang, H.M. Chen, Y.T. Jin, J.J. Wu (2000): *Arcobacter butzleri* bacteremia in a patient with liver cirrhosis. *Journal of the Formosan Medical Association* 99, 166–169. www.oxid.com

* Rad na projektima financiranima od Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa RH projekti broj 053-0531854-1851 i 053-0531854-1853.

Prispjelo / Received: 3.9.2007.

Prihvaćeno / Accepted: 2.10.2007. ■

EUROPSKI SMEĐI ZEC (*LEPUS EUROPAEUS PALLAS*) I NJEGOV POTENCIJAL U PREHRANI LJUDI – NEKADA I DANAS

D. Konjević¹

SAŽETAK

Europski smeđi zec ubraja se u našu najpoznatiju sitnu divljač. Nastanjuje gotovo cijeli kontinentalni dio Hrvatske (izuzev viših gorskih staništa) te veće otoke. Počevši od 60-tih godina prošloga stoljeća zamijećen je negativan trend u zečjim populacijama kako diljem Europe tako i u Hrvatskoj. Dijelom se ovaj pad brojnosti nastoji ublažiti uzgojem zečeva u kontroliranim uvjetima te njihovim puštanjem u otvorena staništa. Gledano prema kemijskom sastavu meso zeca predstavlja visoko-vrijednu namirnicu usporedivu s mesom kunića.

Ključne riječi: zec, brojnost, kemijski sastav mesa, namirnica

UVOD

Europski smeđi zec (*Lepus europaeus* Pallas) je pripadnik reda dvojezubaca (*Lagomorpha*), porodice zečeva (*Leporidae*) i roda zec (*Lepus*). Kako mnogi poistovjećuju zečeve sa kunićima ili još gore glodavcima, za početak ću ukratko pojasniti ove pojmove. Dvojezupci (ili ponekad dvozupci) su skupina

¹ Dean Konjević, dr. vet. med., asistent-novak, Zavod za biologiju, patologiju i uzgoj divljači, Sveučilište u Zagrebu Veterinarski fakultet, Heinzelova 55, 10 000 Zagreb, e-mail: dean.konjevic@vef.hr